

Rahvakultuuri tähtsus eesti pagulaste jaoks¹

Iivi Zájedová ja Eha Rüütel

Tallinna Ülikool

Sissejuhatus

Eesti kultuuri keskmes on eesti keel ja rahvaluule. Rahvarõivaste, -laulude ja laulupidude tähtsus ja ka poliitiline tähtsus kasvasid rahvusliku ärkamise ajal (1850-1918). Ka pärast Teist maailmasõda kasutati väliseesti kogukondades rahvakultuuri identiteedi hoidmiseks ja isegi poliitilise relvana.

Väliseesti kogukondades asutati seltsed, koole ja klubisid, mis on töötanud pidevalt esimestest pagulusaastatest saadik kuni praeguseni. Mõned kultuuriüritused (Lääneranniku Eesti Päevad alates 1953, ESTO alates 1972 ja teised kultuurifestivalid, näiteks iga-aastased skaudilaagrid üle kogu maailma) annavad tunnistust aktiivsest koostööst seltside vahel. Kahtlemata on see seotud eestluse ja identiteedi tugevnemise ja väljendamisega, kuid täheldada võib sarnaseid jooni ja paralleele ka ajaga, mil Eestist sai rahvusriik. Ühine nimetaja iseseisva riigi alguspäevadega (1918) on olnud aktiivne osalemine ühiskonnaelus ja harrastustegevustes. Seega võib eestlust uurida harrastustegevuste kaudu.

Kontekst ja uurimistöö alused

Ei ole üllatav, et Saksamaa oli materjali kogumisel esimene sihtkoht, sest paljud eesti pagulased leidsid Teise maailmasõja lõpul esimese elukoha lääne okupatsioonitsoonide põgenikelaagrites. Enamik eestlasi Saksamaal elasid põgenikelaagrites mitmeid aastaid. Olud olid pingelised, kuid sellest hoolimata oli eestlastel väga aktiivne ühiskondlik ja hariduselu, nad asutasid eesti koole, kogudusi ja kirjastusi, laulukoore, võimlemisrühmi ja klubisid. 1947. aastal peeti Saksamaal isegi laulupidu.² Sellepärast ei ole üllatav ka rahvatantsurühmade moodustamine põgenikelaagrites.

Mis põhjustas niivõrd aktiivse harrastusseltside, sealhulgas rahvatantsurühmade esilekerkimise? Mis olid selle põhjused, taust või mõjutegurid?

¹ Käesolev artikkel kajastab Eesti Teadusfondi granti nr 7231 raames läbi viidud uurimistöö "Eesti rahvatantsu algupärane koreograafiline tekst ja esitusviis audiovisuaalsete fikseeringute põhjal" tulemusi. Esimest korda tutvustati uuritud teemat Tallinna Ülikooli korraldatud rahvusvahelisel teadusseminaril 30. aprillil 2008.

² Vt Kool 1999, 779. Seda on kinnitanud ka intervjuueeritavad, kes on olnud põgenikelaagrites.

Kindlasti oli erinevaid põhjusi, kuid kahtlemata võime väita, et hoolimata algsest kindlustunde puudumisest (või võib-olla just selle tõttu) muutusid valdavaks ühtne rahvustunne ja vajadus end määratleda rahvusluse kaudu. Identiteeti on defineeritud kui põlvkondade järjepidevust: isad ja emad, vanaisad ja vanaemad jne. Rahvastikuteadlase Kalev Katuse sõnul on rahvuslik identiteet väga üheselt mõistetav – eestlus on miski, mis on iseloomulik üksnes Eestile. See miski eristab meid teistest rahvastest (Katus 1997: 71-93). Arvestades identiteedi mõiste küsimusi – järjepidevust ja samasustunnet (Weinreich 1989: 50-73), on see täiesti arusaadav. Eristavateks tunnusteks on olnud eesti keel ja eestikeelne kultuur, kus ühtses keeleruumis levisid ühesugused arusaamad, mõtteviis, suhtumine, tavad jne.

Harrastustegevuste juures mängisid erilist rolli Eestist kaasa toodud arusaam kultuurist ja kodu-Eestis üldlevinud tegevused. Eestist põgenenud inimesed olid enamasti tööelised ja paljud olid olnud ka Eesti rahvusriigi rajamise juures (1918). Aktiivselt võeti osa seltside tööst ja ühistegevusest. Rahvatantsu harrastamine oli Eestis laialt levinud, peamiselt koolide ning spordi- ja karskusseltside juures. Lisaks oli rahvatants üks vanemaid kultuuripärandiga seotud tegevusi, loominguline, kuid samal ajal sümbolne, ühisele päritolule ja omadustele viitav. Rahvatantsuga tegelemine sai tugeva impulsi 1934. aastal peetud esimestelt Eesti Mängudelt³.

Meetod

Käesolev artikkel põhineb laiemal uurimistööl väliseestlaste rahvatantsuharrastusest, mis on ka väliseestlaste poolt hästi vastu võetud (avatud suhtlemine, arhiividele ligipääsu võimaldamine).⁴ Tööd raskendav tegur on aeg, sest uurimisalune protsess algas enam kui kuuskümmend aastat tagasi ja paljud sündmustega seotud inimesed on lahkunud või kõrges vanuses.⁵

³ Tallinnas 1934. aastal Ernst Idla ja Ullo Toomi juhtimisel peetud suurel võimlemis- ja tantsupeol esines 250 rahvatantsupaari. Seda on peetud ka Eesti esimeseks rahvatantsupeoks, millest nüüd on saanud laulupidudega paarisüritus.

⁴ Tsitaat EÜSLi (Eesti Ühiskond Saksa Liitvabariigis) esimees Richo Zieminskilt: “On igati tore, et [tunnete] huvi seltsielu ja rahvatantsuharrastuse vastu väliseestlaste kogukondades Saksamaal. ... Kirja lõpetuseks tahaksin veel kord rõhutada, et Eesti Ühiskond Saksa Liitvabariigis toetab igati algatatud projekti jätkamist.” Bocholt/Annaberg, november 2006.

⁵ Mitmed intervjuud jäid pidamata küsitletavate kõrge ea või tervisliku seisundi tõttu. Seetõttu ei olnud meil võimalik intervjuuerida endisi tantsujuhte ja muusikuid Kölnis ja Belgias.

Töö eesmärk oli kaardistada rahvatantsurühmade tekkimist ja uurida rahvatantsu osa eestluse säilitamisel väliseestlaste seas. Eriti keskenduti eesti pagulaste tegevusele ja protsessidele Teise maailmasõja järgsel Saksamaal (Zajedova, Rüütel, Arraste, Järvela 2009, 99-123).

Vestlused ja intervjuud viidi läbi 13 eestlasega, kes elavad Saksamaa Liitvabariigis. 2006. aasta novembris vesteldi kolme inimesega Bocholtis (HK ja RK kodus): HK (80aastane naine), RK (83aastane mees), RZ (HK poeg, 57aastane mees). Bonnis Annabergi külalistemajas (lätlaste ja eestlaste traditsiooniliste ürituste toimumise koht) toimus üksikintervjuu LP-ga (85aastane naine) ja rühmaintervjuu 7 inimesega: AK (80aastane mees), JK (81aastane mees), MKV (57aastane naine), KR (48aastane naine), RL (50aastane mees), LKL (46aastane naine), SR (57aastane mees). Kaks intervjuud peeti Hamburgis (VJ kodus) 2007. aasta juunis: VJ (61aastane naine) ja GB (63aastane naine).

Kõik need vestlused ja intervjuud salvestati videole ja transkribeeriti ning neid hoitakse koos teiste arhiivimaterjalide koopiatega Tallinna Ülikooli Kunstide Instituudis. Osa kirjalikke materjale ja fotosid on autorite erakogudes. Vestluste ja intervjuude analüüs põhineb transkribeeritud tekstidel. Alati ei olnud võimalik järgida intervjuu kava, milles olid järgmised teemad: eesti kogukond, selle suhted ja eesmärgid; ühiskondlik elu ja rahvatantsurühmade esilekerkimine; harrastustegevuste keskkond ja asjaolud (repertuaar, muusika, esinemised, rahvarõivad, harrastustegevuse finantseerimine); rahvatantsu tähtsus eestlaste jaoks. Delikaatse teema tõttu peeti intervjuud ja vestlused vabas vormis, et intervjuueeritavatel oleks mugav.

Tekstide analüüs toimus kolmes järgus. Esmalt kasutati avatud kodeerimist, et leida harrastustegevustega seotud teemasid. Teiseks leiti rahvatantsuharrastust kirjeldavad kategooriad. Kolmandaks määrati kindlaks peamised kategooriad (Zajedova, Rüütel 2009).

Tulemused: Harrastustegevustega seotud kategooriad

Tulemusi kirjeldatakse kategooriates, mis leiti kolmeastmelise analüüsi abil. Harrastustegevustega seotud kategooriad:

I. Tantsukohad: a) põgenikelaagrid, b) suvelaagrid ja skaudilaagrid, c) rahvapeod, d) esinemised, e) poliitilise alatooniga demonstratsioonid.

II. Ajendid. Mis pani inimesed tantsima: a) harrastuskogemuse järjepidevus, b) põgenikelaagris koos elamine, c) meelelahutus, d) soov rahvatantsu lastele õpetada.

III. Rahvatantsurühmade tegutsemine. Kuidas tantsurühmad toimisid: a) tegevus, b) toetused, c) rühmad ja huvi, d) rahvatantsust saadav kasu.

I. Tantsukohad. Rahvatantsurühmad nimetati intervjuudes peamiselt linnade järgi: Stuttgardi rühm, Hamburgi rühm, Kölnis oli rühm nimega Worts Estov, Bocholtis tegutses rahvatantsurühm Põhjala.

- a) Palju tantsiti **põgenikelaagrites**. JK (81aastane mees): „Laagrites, igal pool, kus eestlasi oli ... lauldi ja tantsiti“. GB (63aastane naine, ei ole olnud põgenikelaagris): „Neid oli ju massiliselt, ... kes elasid laagrites. ... Mõned olid Hamburgi eeslinnas, mõned olid natuke eemal. ... Nad kutsusid meid ja kui oli kas jõulupidu või vabariigi aastapäev, suvepidu, siis ikka läksime laulsime ja tantsisime. ... Oldenburgis olid ju ka suured laagrid ja seal nad elasid koos ja tantsisid, laulsid koos“. LP (85aastane naine): „Meil oli üks noormees, kes no kaks korda kuus kindlasti [tegi] põgenikkudele kokkutulekuid. Sääl siis tantsisime ja laulsime ja küpsetasime kodukooki ja igauks pidi midagi tegema“.
- b) Lapsed ja noored õppisid tantse väliseesti lastele suviti korraldatud **suvelaagrites/suvekodudes ja skaudilaagrites**. Laagrid kestsid tavaliselt kolm nädalat ja intervjueeritavate mälestuste järgi kogunes sinna 30 kuni 50 last. „Mina olin lapsena suvelaagrites ja seal olid laulukoorid ja rahvatantsugrupid. Seal ma tantsisin, kuna seal linnas, kus mina üles kasvasin, ei olnud ühtegi eestlast. ... Nii ei olnud mul mingit kokkupuudet rahvatantsugruppidega ... ainult suvelaagrites ja mõnikord ka skaudilaagrites“ (KR, 48aastane naine). Suvekodudes ja skaudilaagrites tundus peaesmärk olevat siiski eesti keele ja ajaloo õppimine. Õpingud toimusid hommikupoolikuti, pärastlõunal tegeleti tantsimise, laulmise ja teiste harrastustega. Suhtlemiskeel oli eesti keel ja kohati peeti sellest nõudest väga rangelt kinni. „Range kord oli ... see oli tõesti nii range kord suvekodudes. Poisid pidid isegi vist nurka seisma, kui nad rääkisid saksa keelt. ... Ma ei tohtind ju magamissaalis ööbida suvekodus. Ütlesid, et kui on üks “must lammas”, siis kõik räägivad saksa keelt. Ma pidin teise tallu minema ja seal ööbima. Ja siis ütlesid, jah, kui sa nüüd talvel ilusti õpid eesti keelt, siis tuleval suvel sa võid ka magamissaali tulla. Kas oli stiimul? Oli ikka.“ (GB, 63aastane naine).

- c) Igal aastal korraldati **rahvapidusid** nii eesti kogukonnale kui laiemale publikule. Peod võimaldasid tutvustada sakslastele eesti kultuuri, tantse ja laule, näidata iseennast ja rahvarõivaid. Kuid mitte ainult sakslastele, ka eestlased ise nautisid oma rahvarõivaste ja rahvakunsti ilu, nagu näitab järgmine meenutus lapsepõlvest Münsteris (Eesti Kesknõukogu peakontor oli Münsteris). „Ja seal [oli] suur suvepidu, ma mäletan. Rootsist ja igalt poolt tulid eestlased kokku. Göteborgist, Stockholmist, igasugustest linnadest tulid kokku ja tantsisid. Rahvatantsu rühm oli väga-väga suur ja seda oli tore vaadata.“ (KR, 48aastane naine). Peod olid interaktiivsed – ka vaatajaid haarati kaasa tantsima, mäletab 80aastane naine (HK).

Rahvapeod andsid võimaluse rääkida eesti keelt ja luua kontakte. „See oli siis 1964–65, sellel ajal. Peale selle oli igal aastal Münsteris või Helsingørhis või Heidelbergis. ... Seal ma õppisin ka eesti keele ära.“ (KR, 48aastane naine).

- d) Tantsurühmade **esinemised** (seal oli 20-30 paari) toimusid peamiselt eestlaste pühadel – jaanipäev, võidupüha – ja kokkutulekutel. Eestlasi tuli Rootsist, Saksamaa lõunaosast ja kõik tantsisid koos. Mainiti aga ka ühiseid üritusi eestlaste ja lätlaste, eestlaste ja baltisakslaste või sakslaste rahvatantsurühmadega, samuti Ida-Euroopa kultuuripäevi ja pagulaste kultuuripäevi. Käidi esinemas linnarahvale, vanadekodudes ja saksa tantsurühmade kutsel. Mõnikord toimus esinemisi ka välismaal (Hollandis, Belgias, Rootsis, Inglismaal) sealsete eestlaste kutsel (VJ, 61aastane naine).
- e) Mõned intervjueeritavad meenutasid suuri festivale kui **poliitilise alatooniga demonstratsioone**. Näiteks 80aastane naine (HK) ütles: „... Lübeck, ... Münster, ... Geislingenis oli täitsa suur demonstratsioon“. „Kölnis on olnud, Heidelbergis. ... Seal oli väga suur demonstratsioon.“ (RK, 83aastane mees). „Bocholtis oli suur rongkäik. Terve Saksamaa oli kokku tulnud, linn oli kinni pandud“ (RZ, 57aastane mees).

Suured festivalid andsid võimaluse vaatajatele selgitada, kes on eestlased, kus Eesti asub ja miks on eesti pagulased Saksamaal. Enne esinemist tehti selgitustööd, siis esitati kava ja pärast anti veel selgitusi. LP, 85aastane naine meenutab: „Laulukoor ja rahvatants ... see oli meie relv. Sellega me tutvustasime ... asukohamaades, kes me oleme, kust me tuleme, miks me siia tulime. Ja meie ei tohtind Saksamaal poliitikat ajada, aga kultuurpoliitikat tohtisime ja sellega me tutvustasime ikkagi oma kultuuri, oma lauluvara, oma eesti keelt. Me kutsusime alati

ministeeriumist ka saksa külalisi, aga me peokõned olid ikkagi kakskeelsed – ikka emakeeles ja pärast siis saksa keeles. Ja tead, mina ütlen, et see oli meie relv taasiseseisvumiseks, see oli meie panus. Ta annab mulle uhke tunde, vat eesti laulud on ilusad, eesti tantsud on ilusad.“

II. Ajendid. Mis pani inimesed tantsima?

- a) **Varasem tantsukogemus.** Mõned vanema põlvkonna esindajad olid õppinud rahvatantse juba Eestis koolis käies. JK (81aastane mees): „Mina puutusin selle asjaga tõesti päris noorest peast kokku. Ma lõpetasin algkooli Viru-Jaagupis ja ... seal õpetati tookord ka rahvatantsu.“ Sellepärast õpetati rahvatantsu ka suvelaagrites ja suvekodudes Saksamaal.
- b) Rahvatantsurühmade moodustamist soodustas **põgenikelaagrites koos elamine.** „Meeldis lihtsalt eestlastega seal koos käia. See oli, ma arvan, peapõhjus ... ja kõik olid toredad inimesed, tahtsid inimestega kokku saada. Ma arvan, tants polnudki see ... hirmsasti tantsuhimu polnudki, see oli rohkem inimeste himu. Seltskondlik elu oli ka väga tore seal ... matkamised ja koosviibimised olid ... käidi ka koos kodudes loomulikult.“ (RL, 50aastane mees). „Siin oli üks laager Hamburgis ... seal saime kokku. Seal oli üks suur ruum meie jaoks, et saime seal tantsida ja laulda. Meid oli saja ümber, aga mitte rohkem. ... See oli nii, et meil oli siin üks proua. Ja tema siis õpetas eesti keelt“ (VJ, 61aastane naine).
- c) **Meelelahutus.** Tantsiti ja esineti lõbu pärast: „Tjahh, lõbu pärast, pakkus lõbu ... ja see oli suur au ja me esinesime hea meelega ja eesti vaimuga ... mingit raha ei ole küsinud. Isegi maksime juurde. ... Kui oli vaja, siis ma tantsisin. ... Oskasime ju nangunii juba. ... Kas tulid nüüd Kölnist, Münchenist või Oldenburgist, ükskõik, kust nad tulid, see oli nagu üks suur pere. Laulsime, tantsisime koos.“ (GB, 63aastane naine).
- d) **Soov õpetada rahvatantsu oma lastele** võis viia rahvatantsurühma moodustamiseni, mis hiljem tegutses aastaid: „see [soov] tuli minu poolt, et see [rahvatantsurühm] kunagi oli. Lapsed kasvavad ..., et natuke eesti rahvatantsu ka neile õpetada. Aga ma ei osanud nii hästi seda õpetada, ma ei olnud ju ... tegelenud ja siis ma lasin omal täditütrel saata rahvatantsu raamatu.“ (HK, 80aastane naine). Teine põhjus, mis viis inimesi tantsima, oli soov õpetada eesti rahvatantsu oma lastele. Kui tantsuõpetajat ei olnud, õpiti tantse Ullo Toomi 1953. aastal ilmunud raamatu "Eesti rahvatantsud"

järgi. See oli 20. sajandil nii Eestis kui välismaal kõige tähtsam rahvatantsualane raamat.

III. Rahvatantsurühmade tegutsemine.

- a) Tantsurühma **tegevus** sõltus eelkõige entusiastidest, kes olid valmis rühma juhtima. Teadmistest ja oskustest tähtsam oli ettevõtlikkus. Vanemad inimesed rääkisid, et tihti käidi rahvatantsuproovis perekonniti ja sõideti kohale pika maa tagant, näiteks tuldi Hollandist, sest seal ei olnud piisavalt eestlasi rahvatantsurühma moodustamiseks. Samal ajal võis kaugus olla ka takistav tegur: „... Proovid olid ainult kaks korda kuus. Just et vahemaad nii pikad olid, ei saanud iga nädal [proovi] teha.“ (LP, 85aastane naine). Intervjueeritavate sõnul toimusid proovid regulaarselt üks või kaks korda nädalas, 1,5 kuni 2 tundi. Nooremate vastanute puhul tundusid treeningud olevat rohkem esinemistega seotud. „Kui oli mingi üritus, siis pidime ju 2-3-4 korda ikka proovile tulema.“ (GB, 63aastane naine). Suurte pidude puhul tuli hakkama saada suhteliselt lühikese ettevalmistusajaga. „Ei olnud sellist asja, et ... anti võimalus varem kokku tulla ühisprooviks. Sel päeval mindi siis varem kohale ja räägiti natukene asjade üle, prooviti mõnda asja. Samal päeval enne pidu.“ (JK, 81aastane mees). Mõnikord tuli lisajõude “laenata” teistest tantsurühmadest.

Esinemise ajal kanti rahvarõivaid, lugu peeti ehtsatest rahvarõivastest. Kangas telliti, kuid õmmeldi-tikiti ise. Väikeste laste rahvarõivad kombineeriti olemasolevatest esemetest. “Päris” rahvariiete saamine oli suur sündmus. „Mu tädi kodus ise ... kõik oli ise tehtud ja kui ma olin kolmteist, sain tema käest kingiks. See oli minu jaoks suur kingitus. Siis ma sain kaasa teha, sest enne oli mul seelik ja pluusi, mis ei olnud ehtsad. ... Ja mul oli alaväärsuskompleks, kuna kõik lapsed ütlesid: ah, see ei ole ju eht“ (GB, 63aastane naine). Rahvarõivaste hankimisel ei olnud ükski vahemaa liiga pikk. Rõivaesemed saadi kas kodu-Eestist või teistes riikides elavatelt sugulastelt-tuttavatelt.

- b) Algul põgenikelaagris olles ei saanud pagulased mingit rahalist **toetust**. Loota sai vaid iseendale. Hiljem, alates 1950ndatest aastatest hakkas Saksa riik toetama vähemusrahvuste kultuuritegevust, kuid üksnes EÜSL (Eesti Ühiskond Saksa Liitvabariigis) keskorganisatsiooni kaudu, kes sai toetust taotleda ainult 50% ulatuses, ülejäänud pidi EÜSL katma omafinantseeringuna. Toetust saadi ka Ameerikast ja Rootsist suvelaagritesse kutsete kaudu. Seal said Saksamaal elavad lapsed kosuda

mitu nädalat. Sellele järgnesid toetused ka ÜEKN (Ülemaailmse Eesti Kesknõukogu) poolt, kuid ka siin pidi taotluse esitama liikmesmaa esindus, milleks Saksamaal on EÜSL. Üheks toetuse allikaks oli ka Berliinis asuv EÜSLile kuuluv maja. „Meil oli, jaa, üks allikas ja see oli ja on ikka veel meie maja Berliinis.“ (RZ, 57aastane mees). Aktiivselt otsiti minimaalse tasu eest või siis hoopiski tasuta ruumide kasutamise võimalusi. Muidugi olid need ruumid ka üsna tagasihoidlikud. Intervjueeritavad nimetasid põhiliselt kas koolide võimlate kasutamist või siis näiteks rahvusvahelise Noorte Meeste Kristliku Ühingu pakutud tasuta ruume jms.

Raha ei olnud rahvatantsuga tegelevate inimeste jaoks määrava tähtsusega. „Meie tegime ju vabatahtlikult kõik, me tegime seda rahvustundest. Me leidsime, et see on meie kohus teha, ilma et me ootaksime tasu“ (LP, 85aastane naine). „Oli tore koos olla“ (MKV, 57aastane naine). „Selle peale väljas ei olnud, et midagi teenida sellega, tundsin rõõmu sellest, et mängida saab ja ka teised rõõmustasid selle üle, et saab tantsu lüüa.“ (AK, 80aastane mees).

- c) Mis on saanud **tantsurühmadest ja -huvist** nüüd? Näib, et teatud sõjajärgsel perioodil tantsiti rohkem. Tantsurühmade tegevus lõppes tihti selle tõttu, et noored abiellusid ja rühma tegevuse jätkamiseks jäi liiga vähe tantsupaare alles. Tantsijate järelkasvu aga ei olnud.

Näis, et ka 1990ndad aastad ja Eesti taasiseseisvumine võtsid väliseestlaste rahvatantsuharrastuse hoogu maha. See oli aeg, mil avanes võimalus käia Eestis laulu- ja tantsupidudel. „Mina käisin selles ... see esimene laulupidu, kui Eesti vabaks sai (1991). ... Minu vend oli Inglismaalt, õde oli Valgast, siis olime sääl ... lauluväljakul. ... Ja tantsupeol käisime ka“ (RK, 83aastane mees). Tantsurühma saatus võis kujuneda ka selliseks nagu Stuttgardi rühmal, kus rühm lõpetas tegevuse seetõttu, et rühmajuht ja osa tantsijaid siirdus elama Eestisse: „viis neist on juba Eestis ... rühma tuumik läks Eestisse“ (RL, 50aastane mees). Nii hakati Stuttgardi rühmas tantsimise asemel laulma. „... Kuid tantsimise lõpetasid nad varem, selleks ajaks oli tantsurühm kooriks muutunud“ (LKL, 46aastane naine). Laulurühmaks üleminek näitas aga soovi jätkata ühiseid koostegemisi.

Rahvatants ei ole aga enam peamine kokkutulemise põhjus. Annabergi kokkusaamisel oli selge, et põhiline on soov kuulda, kuidas elavad teised eestlased, rääkida eesti keelt ja mängida eesti kogukonna liikmete hulgas populaarseid mänge,

koroonat ja jakkolot. „Üks põhjus oleks näiteks, et jälle oma vanade sõbrannadega kokku saada. ... Ja ka oma emakeeles järjekordselt juttu ajada ja vahetada informatsiooni. ... siis muidugi mäng ... jakkolo ... ja teiseks ka, et me laulame õhtul.“ (KR, 48aastane naine). „Minul on väga oluline noorte ringis ka olla. ... Ajad on muutunud ja kõik jookseb teisiti, aga see põhi ikka jääb, miks me käime siin koos, need kultuuripäevad. ... On [vaja] eesti kultuuri ikka alal hoida, see on tähtis“ (LP, 85aastane naine).

- d) **Rahvatantsust saadav kasu.** Eestist pagenud inimesed olid eelkõige poliitilised põgenikud, kusjuures algul olid nad veendunud, et pagulus on ajutine. Seda kinnitasid ka mitmed intervjuueeritavad. LP (85aastane naine): „... ja selle lootusega me põgenesime, et tuleme tagasi.“ (HK, 80aastane naine): „... et mis me välja [Ameerikasse] läheme, kui Eesti vabaks saab. ... Ameerikast on ju suuri raskusi siis siia tagasi saada, ... et mitukümmend aastat oli ju ikkagi see tahe, et nii kui Eesti vabaks saab ... tagasi.“

Kuid isegi kui sai selgeks, et pagulus niipea ei lõpe, jäi suhtumine samaks. Lastele õpetati eesti keelt ja anti edasi eesti kultuuri alaseid teadmisi. Rahvatantsu õpetamist koolilastele ja noortele peeti eesti kultuuri alalhoidmise seisukohalt väga oluliseks. See seostub ka Tšehhi teadlase Šatava mõtetega alalhoidmise/säilitamise ja uuendamise kohta (Šatava 2001, 2006: 42-50).

Kuigi rahvatants aitas kaasa enesesäilitamisele, võib kõige tähtsamaks teguriks rahvatantsurühmade tekkimise ja tegevuse juures pidada sidet enesemääratlemise ja rahvuskultuuri traditsioonide vahel. Rahvusliku kultuurilise tegevuse kaudu oli võimalik vahendada ka kultuuripoliitikat, rõhutades eestlust. „No et hoiame rohkem kokku, et meil on midagi, mis meid ... ühendab. Jaa, mis meid ühendab. Andis ja annab kuni praeguseni. ... Pool minu elust ... see üks osa on minu pere ja teine osa on minu eestlus, kus ma kulutan palju aega, vaeva, energiat, närve. See on lihtsalt niimoodi.“ (GB, 63aastane naine). „See on mu terve lapsea ja noore naise elu olnud. See kuidagi oli mulle väga, väga tähtis. ... Ma ei taha öelda, et me olime teistmoodi kui sakslased või nii, aga see oli mingisugune ... nagu kodune tunne, me olime ikka koos ja see oli nagu suur pere. See oli meile ikka väga tähtis, et me olime eestlased.“ (VJ, 61aastane naine).

Arutelu

Uurimus kinnitas harrastustegevuste tähtsat rolli eestluse säilitamisel eesti pagulaste hulgas Teise maailmasõja järgsel Saksamaal ja tõestas, et eestlust saab uurida eesti rahvatantsutegevuste kaudu. Eestlaste jaoks sai rahvuslik vorm poliitiliselt korrektseks eneseväljenduse vormiks. Eestlased on aastakümneid seda rahvarõivaid, rahvalaule, rahvatantse, ärkamisajast pärit rahvusromantilises vaimus laulupidusid hõlmavat vormi sobivaks pidanud.

Niisugune eneseväljendus on muutunud spetsiifiliseks enesemääratlemise ja -kehtestamise vahendiks mitmel eestlastele poliitiliselt kriitilisel ajal. Rahvalaulud ja tantsud ning rahvarõivad olid Eesti põgenikele pärast Teist maailmasõda nagu juured kodumullas, mis toetasid toimetulekut uues keskkonnas. Eestlaste harrastustegevust sõjajärgsetes pagulaskeskustes võib käsitleda kui olulist enesesäilitamise alustala.⁶

Uurimistöõ tõi esile peamised paguluses huvitegevust soodustanud asjaolud. Siinkohal tuleks tähelepanu juhtida kahele omavahel tihedalt põimunud aspektile – sisemisele (nagu harrastustegevuste järjepidevus, koos laagris elamine, soov olla koos teiste eestlastega, soov õpetada rahvatantsu lastele) ja välisele (nagu Teine maailmasõda, põgenikelaagrid, suve- ja skaudilaagrid, peod ja esinemised, rahalised toetused).

Massiline väljaränne Eestist Teise maailmasõja ajal toimus lühikese aja jooksul. Seega asus enamik eestlasi tol ajal välismaale elama etteplaneerimata, suuremate kogukondadena ning uskudes, et võõrsil olek on lühiajaline (vt III d). Ilmselt oli see põhjuseks, miks nad hoidsid traditsioonidest veel enam kinni ja jätkasid tavapäraseid tegevusi (laulmist ja rahvatantsu) uues elukohas. Üks sisemise aspekti liikumapanevaid jõude oli kindlasti harrastustegevuse traditsioon, mis võeti Eestist kaasa (vt II a ja c) ja väljendus niinimetatud väikese Eesti rajamises põgenikelaagrites. Püüti muuta ümbritsevat keskkonda koduseks ja eestipäraseks, et oleks võimalik end pidevalt tunda eestlasena (vt III d). Samal ajal püüdsid eestlased iseendale ja kogu maailmale tõestada, et eesti rahvas on elujõuline. Seega oli harrastustegevusel oluline roll kultuuri- ja identiteedikandjana, mis ühendas minevikku ja olevikku ja liitis eestlaste kogukonda paguluses (vt I e).

⁶ Kunstilise eneseväljenduse üheks kõige võimsamaks sümboliks Eesti ajaloos on olnud laulev revolutsioon 1987–1988, mil Eesti taasiseseisvumise poliitilisi sündmusi toetas eestlaste ühislaul ning temaatiliste laulude loomine, mis väljendas inimeste vabadustungi, aga samuti ka nende vastutust ja valmisolekut poliitiliseks muutuseks.

Pagulaste tausta võib pidada tähtsaks teguriks, mis põimib kokku sisemise ja välimise aspekti pagulaste ühiskonnas. Suurem osa eesti pagulastest olid tööelised, enamik keskharidusega. Oli ka palju haritlasi ja kunstnikke, kes suutsid eestlaste ühiskondlikku ja kultuurielu välismaal juhtida ja suunata (Kool 1999). Siiski näitas uurimus, et rahvatantsuentusiastidel ja -juhtidel ei olnud tingimata eriharidust, pigem oli neil soov tantsida ja õpetada rahvatantsu oma lastele, mis ajendas tantse õppima ja uurima ja õpetama teistelegi (vt III a).

See andis inimestele võimaluse säilitada rahvuslusega seotud positiivset kuvandit, mis väljendus eesti lauludes ja tantsudes ja oli visuaalselt nauditav rahvarõivastes. Kultuuriharrastused olid seega sillaks mineviku ja oleviku vahel, need aitasid tasakaalustada traagilist tõdemust, et ajutisest varjupaiga otsimisest on saanud kestev pagulus, nende toel hoiduti takerdumast pagulase troostitusse imagosse.

Ei tohiks unustada, et Eestist põgenenud inimesed olid poliitilised pagulased. Rahvatants ei olnud üksnes harrastus, vaid aitas poliitiliselt keerukal ajal organiseerida aktsioone. Saksamaa Liitvabariigis oli pagulastel keelatud tegeleda poliitilise tegevusega, kuid eestlased avastasid ainulaadse relva: laulmise kõrval kasutati ka rahvatantsu selleks, et Eestit kohalikele tutvustada (vt I e). Paaril juhul kasvasid suuremad peod üle demonstratsioonideks, mis tõid eestlased ja Eesti teistegi vaatevälja ja liitsid seeläbi eesti kogukondi veel tihedamalt.

Intervjuudest võib aru saada, et sugugi vähem tähtis ei olnud sisemise aspekti teine tahk: rõõm huvitegevusest ja koosolemisest. Koguneti, et koos tantsida ja laulda või lihtsalt eesti keelt rääkida (vt II b ja c).

Lisaks eelmainitud sisemistele aspektidele soodustasid harrastustegevusi ka välised tingimused. **Rahvatantsurühmad olid kompaktsed,** kasutati olemasolevaid ruume kokkutulemiseks, harjutamiseks ja esinemiseks. Algul saadi ruumid põgenikelaagris ning neid kasutati maksimaalselt. Intervjuudest võis lugeda, et isegi need eestlased, kellel oli võimalus elada väljaspool laagrit, tulid üha tagasi (vt I a).

Eriti tähtsaks peeti noortes huvi äratamist kultuurilise identiteedi hoidmise ja uuendamise vastu (Šatava 2001; 2006: 42-50). Vanemad püüdsid anda lastele edasi teadmisi Eesti kohta, nii palju kui oskasid (vt I b ja II d). Harrastustegevused ja rahvatants olid suurepärased eesti keele alalhoidmise ja õpetamise vahendid ja võimalused. Seos rahvatantsu ja eesti keele vahel tuli esile kõigis kategooriates ja see kinnitab veelgi eesti keele ja keelel põhineva kultuuri rolli identiteeti määratlevate tunnustena. Keel, mida inimene kasutab suheldes oma

ühiskonnaga, on selle isiku intrapsühholoogilises süsteemis toimiv semiootiline tööriist, mis suunab seda, kuidas inimene mõtleb, tunneb ja vormib oma väljaütlemisi (Valsiner 2007: 28). Oma ideede, visioonide, motivatsiooni ja vitaalsusega soovis vanem põlvkond noortele edasi anda oma suhtumist, lojaalsust ja eestlaseks olemise uhkust. Soov suhelda eesti keeles oli eestlaste kokkutulekute üks peamisi ajendeid.

Andrus Saareste (1956: 31-41) esitas 1956. aastal väliseestlaste kolm rahvuslikku kohustust: poliitilise välisvõitluse organiseerimine Eesti iseseisvuse taastamise heaks, eesti keele ja kultuurilise omapära säilitamine ning demokraatliku Eesti Vabariigi ideaali alalhoidmine. Harrastused ja rahvatants, kuigi esmalt meeldiv harrastustegevus ja ajend kooskäimiseks, oli pagulaseestlaste jaoks vahend rahvusliku kohustuse täitmisel. Seda vahendit kasutasid väliseestlased aastakümneid, et hoida eestluse järjepidevust. See on harrastustegevuse fenomen eestluse säilitamisel.

Tänuavaldused

Avaldame tänu oma uurimisrühma liikmetele Angela Arrastele ja Kalev Järvelale nende panuse eest uurimismaterjalide kogumisel.

Avaldame tänu Eesti Ühiskond Saksamaa Liitvabariigis esimehele (2006) ja liikmetele nende igakülgse toetuse eest ja nõusoleku eest anda intervjuusid Bocholtis/Annabergis ja Hamburgis.

Samuti avaldame tänu Tšehhi Eesti Klubile ja eelkõige klubi laekurile abi eest välitöödega seotud transpordiprobleemide lahendamisel.

Kirjandus

Katus, Kalev. „Eesti ja eestlus rahvastikuteadlase pilguga.“ Toim. Kuli, H., Metsis, K., Tammaru, T., *Eestlane olla...Eesti keele ja kultuuriperspektiivid*. Tartu: Tartu Ülikool, 1997: 71-93.

Kool, Ferdinand. *DP Kroonika: Eesti pagulased Saksamaal 1944-1951*. Lakewood, NJ: Eesti Arhiiv Ühendriikides, 1999.

Okupatsioonide repressiivpoliitika uurimise riiklik Komisjon. *VALGE RAAMAT: Eesti rahva kaotustest okupatsioonide läbi 1940-1991*. Tallinn: Riigikogu kantselei, 2005.

- Saareste, Andrus. „Kadunud kümmetuhat” ja ka teised.“ *Eesti Üliõpilaste Seltsi Album XII*. Stockholm: Eesti Üliõpilaste Seltsi vanematekogu kirjastus, 1956: 31-41.
- Šatava, L. *Jazyk a identita etnických menšin. Možností zachování a revitalizace*. Praha: Cargo Publishers o.s., Mikros, 2001.
- Šatava, L. „Regionální jazyky jako emancipační strategie (latgalština a võro-seto – dva příklady z Pobaltí).“ *Ethnologia Actualis Slovaca*, 6, 2006: 42-50.
- Valsiner, Jaan. *Culture in minds and societies: Foundations of cultural psychology*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 2007.
- Zajedova, Iivi, Eha Rüütel, Angela Arraste, Kalev Järvela. „Rahvatantsuharrastus paguluseestlaste hulgas ning selle roll eestluse säilimisel.“ *Mäetagused* nr 41, Tartu, 2009: 99-123.
- Zajedova, Iivi, Eha Rüütel. „National Cultural Hobby Activities of Estonians in Exile and their Role as a Means of Preserving Estonianism.“ *Ethnologia Actualis Slovaca (The Journal of Ethnographical Research)* No 9, Slovakkia, 2009.
- Weinreich, Peter. „Variations in Ethnic Identity: Identity Structure Analysis.“ Ed. Karmela Liebkind, *New Identities in Europe: immigrant ancestry and the ethnic of youth*. Gower, Hants, 1989: 50-73.